

معرفی کتاب

تاریخ جوامع اسلامی

نوشته آیرام لپیدس.

ترجمه علی بختیاری زاده

انتشارات اطلاعات، تهران ۱۳۸۱، صفحه ۱۲۷۰

آیرام لپیدس، استاد تاریخ اسلام و رئیس سابق مرکز مطالعات خاورمیانه در دانشگاه کالیفرنیا (برکلی) است. وی با انتشار آثارش تحت عنوان شهرهای اسلامی در اواخر سده‌های میانه (۱۹۶۷) و شهرهای خاورمیانه (۱۹۶۹) در میان اهل فن شهرت یافت. او در مطالعه جوامع اسلامی روش معمول استفاده از مدل‌های طبقات اجتماعی را برای بررسی این جوامع مردود دانست و شیوه و نظریه‌ای بدیع ارائه کرد.

«تاریخ جوامع اسلامی» حاصل سالها تتبع او درباره تاریخ اسلام و مسلمانان است که اندکی پیش از بازنشستگی او از کرسی استادی تاریخ اسلام در برکلی منتشر شد. لپیدس یک محقق غیر مسلمان است و نگرشی جامعه‌شناختی به موضوع دارد. لذا از این کتاب نباید انتظار تبلیغ اسلام داشت. اما احترام او به اسلام و فرهنگ و تمدن

اسلامی از خلال کتاب نمایان است. نویسنده خود در مقدمه اظهار می‌دارد "در این کتاب قصد ندارم اسلام را به شما بشناسانم، بلکه با استفاده از متدهای تطبیقی و مقایسه‌ای سعی می‌کنم نقش اعتقادات، نهادها و گروههای اسلامی را در وقایع تاریخی تبیین کنم." شیوه‌ای که او برای این کار برگزیده است شیوه‌ای تشریحی است که بر چند فرض استوار است:

"جوامع اسلامی بر روی ساختاری از نهادها بنا شده است. این نهادها در معرض تغییر و تحول قرار دارد و روابط بین آنها نیز به مرور زمان دستخوش تغییر و تحول می‌گردد. وجود نهادهای محدود در جوامع اسلامی این امکان را برای ما فراهم می‌آورد که بتوانیم به شیوه‌ای منظم به تحقیق درباره جوامع اسلامی بپردازیم و همچنین این امکان را به ما می‌دهد که بتوانیم هر یک از این جوامع را به عنوان هویت‌هایی معین و مجزا تشریح و تبیین کنیم. ما با شناخت تفاوت‌های موجود بین نهادهای جوامع مختلف می‌توانیم دریابیم که چرا جوامع اسلامی در نمای کلی شبیه هم، اما در ابعاد و ویژگیهای جزئی با هم متفاوت هستند." (ص ۲۰)

نویسنده یادآور می‌شود که شیوه روایی کتاب بسیاری از ابهامات تاریخ و اختلاف نظرها را پنهان می‌کند و لذا نمی‌توان این کتاب را تاریخ قطعی مسلمانان دانست. اما "این کتاب بر پایه قابل اعتمادترین منابع و بر اساس تازه‌ترین تحقیقات فراهم شده است. به علاوه، برخی از مطالب و تحلیلهای آن از آخرین تحقیقات و مقالات منتشر نشده اقتباس شده" و بنابر این جنبه‌ای کاملاً نو دارد.

عنوان کتاب به انگلیسی (A History of Islamic Societies) به خوبی ادعای محدود نویسنده و فروتنی او را در این امر نشان می‌دهد. به عبارت دیگر، ترجمه دقیقتر فارسی عنوان کتاب "(روایتی از) تاریخ جوامع اسلامی" است. چرا که این عنوان دال بر آن است که روایات دیگری نیز وجود دارد که می‌تواند قابل اعتبار باشد و کتاب ادعای آن ندارد که تنها تاریخ جوامع اسلامی است.

ویژگی دیگر کتاب تاریخ جوامع اسلامی جامعیت و گسترگی موضوعی آن است. از عربستان دوران جاهلیت تا سده بیستم میلادی، از آفریقا تا آسیای مرکزی و جنوب

شرقی، و از حکومت صدر اسلام تا سلطه مغولان بر آسیا و سکولاریسم در شرق آسیای امروز و نیز مباحث سنت و مدرنیته همه در کتاب بررسی شده است. این کتاب نه فقط درباره تاریخ اسلام که درباره فرهنگ و تمدن و هنر و فلسفه و کلام اسلامی نیز هست و به علل موفقیت امپراطوری‌های اسلامی، رویارویی اسلام با استعمار و واکنش جامعه مسلمان به ظهور غرب نیز می‌پردازد.

روایتی است از علل و چگونگی اسلام آوردن مردمان و اقوام متنوع و گونه‌گون در سرزمین‌های مختلف کره زمین، کوششی است برای پاسخ به این سؤالات که اسلام چیست و ارزش‌های آن کدام است؟ چگونه مردمانی این چنین گونه‌گون به اسلام روی آوردند؟ اسلام چه نقشی در شکل دادن شخصیت، هویت و آمال و آرزوهای آنان داشته است؟ عوامل تاریخی که ارزش‌های فرهنگی و مذهبی مسلمانان را شکل داده کدام است؟ این کتاب، تاریخ گفت‌وگویی است بین نمادهای دینی و زندگی روزمره، کنش و واکنش بین ارزش‌های اسلامی و تجربه تاریخی مردمان مسلمان.

کتاب از سه بخش اصلی تشکیل شده است:

- خاستگاه تمدن اسلامی؛ خاورمیانه از قرن هفتم تا سیزدهم میلادی
- گسترش جوامع اسلامی در سطح جهان از قرن دهم تا نوزدهم میلادی
- تحولات دوره مدرنیسم؛ مردمان مسلمان در قرن نوزدهم و بیستم

بخش اول دوران شکل‌گیری تمدن اسلامی است این دوره از زمان نزول قرآن تا قرن سیزدهم میلادی را دربرمی‌گیرد. با اعلام رسالت پیامبر آغاز می‌شود و نویسندگان در این بخش به دوران شکوفایی تمدن اسلامی، ادبیات عرب، آموزه‌های دینی اسلامی و دستاوردهای فرهنگ اسلامی می‌پردازد و ادعا می‌کند که حاصل آن فرهنگ و تمدنی بود که بر سه رکن قومی - قبیله‌ای، مذهبی، و درباری - اشرافی استوار بود و همه گونه‌های جوامع اسلامی پس از آن تا امروز از آن مایه گرفته‌اند. به عبارت دیگر، این بخش کوششی است برای توضیح توسعه تمدن اسلامی براساس رابطه فرهنگ‌های اسلامی با نهادهای دیرپای امپراطوری‌های خاورمیانه، اقتصاد منطقه و ادیان توحیدی آن، و نیز براساس تأثیرات فرهنگی ظهور امپراطوری‌های جدید، شهرنشینی، و تحول اجتماعی.

بخش یک با بررسی تاریخ ایران و عراق از سده دهم تا سیزدهم میلادی خاتمه می‌یابد و گذار اسلام را از مجموعه‌ای از آموزه‌های مذهبی و فرهنگی به اصول عملی در اداره یک جامعه خاورمیانه‌ای نشان می‌دهد. این دورانی است که اسلام به مذهب توده‌های خاورمیانه تبدیل شد. در این دوره است که مردمان خاورمیانه نهادهای جدید اجتماعی و حکومتی ایجاد کردند (فرق شیعی، مکتب‌های اهل تسنن، و خانقاه‌های صوفیانه) و روابط نظام‌های حکومتی را با نهادهای مذهبی تعریف کردند. این جامعه اسلامی خاورمیانه به نوبه خود الگویی شد برای ایجاد جوامع مشابه در سایر نقاط جهان. لیدس در بخش دوم، نیروهایی مؤثر در نفوذ و گسترش اسلام و تعامل ارزش‌های اسلامی را با فرهنگ‌ها و جوامع کهن مورد بررسی قرار می‌دهد و به ارزیابی تجربه متفاوت امپراطوری‌های اسلامی، مغولان، عثمانی، و صفوی در تحکیم و تلفیق نظام‌های سیاسی با نهادهای مذهبی و ارزش‌های غیراسلامی می‌پردازد.

محدوده زمانی این بخش قرن سیزدهم تا هجدهم میلادی است که طی آن پارادایم خاورمیانه‌ای جامعه اسلامی تثبیت شده و در سراسر جهان گسترش می‌یابد و حاصل آن سیستمی از جوامع اسلامی مشابه و در عین حال گونه‌گون است.

نویسنده در بخش سوم کتاب نشان می‌دهد که چگونه این جوامع در اثر عواملی مانند فروپاشی امپراطوری‌های اسلامی، کشمکش‌های مذهبی و سلطه اروپا رو به زوال گذاردند و ظهور دولت‌های ملی و صنعت و نوگرایی و سکولاریسم و سایر ایدئولوژی‌های مدرن چه اثراتی بر آنها داشته است. این کتاب با بررسی تشکیلات مهم سیاسی و مذهبی جوامع اسلامی، بررسی تأثیر امپریالیسم اروپایی بر آنها و همچنین با مطالعه کشمکش‌های سیاسی و ایدئولوژیک نخبگان رقیب سعی می‌کند نظام تشکیلات رژیم‌های اسلامی امروزی را به نمایش بگذارد و نقش نهادهای مهم اسلامی و جنبش‌های اصلاح‌طلب مسلمان را در شکل‌گیری جوامع اسلامی معاصر تشریح و تبیین کند». (ص ۱۶ پیشگفتار)

مباحث اصلی کتاب از قرار زیر است:

بخش اول: خاستگاه تمدن اسلامی: خاورمیانه از ۶۰۰ تا ۱۲۰۰ میلادی

شامل: جوامع خاورمیانه پیش از ظهور اسلام، تبلیغ اسلام، امپراطوری عربی - اسلامی (۹۴۵-۶۳۲)، از فرهنگ اسلامی تا جامعه اسلامی: ایران و عراق ۹۴۵ تا ۱۲۰۰ میلادی

بخش دوم: گسترش جوامع اسلامی در سطح جهان از ۹۰۰ تا ۱۸۰۰ میلادی
شامل: جهان اسلام و خیزش در اروپا، جوامع اسلامی خاورمیانه، اسلام در آسیای مرکزی و آسیای جنوب شرقی، اسلام در آفریقا

بخش سوم: تحولات دوره مدرنیسم؛ مردمان مسلمان در قرون نوزدهم و بیستم
شامل: مدرنیته و ایجاد تحول در جوامع اسلامی، ملی‌گرایی و اسلام در خاورمیانه، سکولاریسم و اسلام در آسیای مرکزی و جنوبی، اسلام در آفریقای قرن بیستم.

کتاب دارای کتابنامه مفصلی است که مراجع و منابع سودمند مربوط به هر مبحث را ذکر کرده است به طوری که پژوهشگران علاقمند بتوانند برای مطالعه بیشتر به آنها رجوع کنند. اما نویسنده با توجه به جایگاه و شهرت خویش ضروری ندانسته در خلال کتاب منابع خود را ذکر کند. نکته دیگر این که افغانستان به کلی از قلم افتاده است و در سراسر کتاب ذکری از این کشور و مردم مسلمان آن نیست. شاید بدین دلیل که نویسنده این منطقه را بخشی از ایران و یا حوزه‌های آسیای شرقی به حساب آورده و نیازی ندیده که به طور مستقل بدان بپردازد. در هر حال برای کتابی جامع و مفید این نقطه ضعفی محسوب می‌شود.

ترجمه چنین کتابی همتی بلند و پشتکار بسیار می‌طلبید. باید به آقای علی بختیاری‌زاده مترجم کتاب از این باب تبریک گفت. نشر فارسی آن نیز روان و روشن است و مترجم برخلاف سنت معمول بسیاری از مترجمان ما به وسوسه حذف بخش یا بخش‌هایی از کتاب تن در نداده و کل کتاب را ترجمه کرده و در اختیار خوانندگان قرار داده است. البته ترجمه کتاب از لغزش خالی نیست و با قدری تساهل و تسامح همراه است. یکی از فواید این کتاب نقشه‌ها و جدول‌های متعدد است که خواننده را در درک بهتر مطلب یاری می‌دهد. مترجم کلیه نقشه‌ها و جدول‌ها را نیز در ترجمه کتاب جای داده است. اصل کتاب فهرستی جداگانه برای این نقشه‌ها و جداول ارائه کرده است که

در ترجمه فارسی از آن خبری نیست. فهرست اعلام نیز، که امروزه بخشی بسیار ضروری برای پژوهشگران به حساب می‌آید و اصل کتاب آن را دارا است در ترجمه فارسی تهیه نشده که امید است در چاپ‌های بعدی اضافه شود.

دکتر فرهاد عطائی

استادیار دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق علیه السلام

